

Východná dimenzia

Peter Matijek

Základné spravodajské otázky v strednej a juhovýchodnej Európe od roku 1900 (Medzinárodná historická konferencia, Graz 2004)

Mgr. Peter Matijek (1979), absolvent FFUK, odbor história – politológia, pracuje v Ústave pamäti národa.

V dňoch 4. až 6. júna 2004 sa zástupcovia Ústavu pamäti národa, vedení podpredsedom Správnej rady Ing. Marianom Gulom, zúčastnili vedeckej konferencie o základných spravodajských otázkach v strednej a juhovýchodnej Európe v priebehu dvadsiateho storočia. Konferenciu organizoval Inštitút histórie Univerzity Karla Franzena v Grazi v spolupráci s Rakúskym centrom pre štúdium spravodajstva, propagandy a bezpečnostných otázok (Austrian Center for Intelligence, Propaganda and Security Studies, ACIPSS). Súčasne s konferenciou sa konalo desiate výročné zasadnutie Medzinárodnej asociácie histórie spravodajstva (International Intelligence History Association, IIHA, <http://www.intelligence-history.org>).

Cieľom konferencie bolo prvýkrát v ucelenej podobe načrtnúť hlavné otázky dejín spravodajských služieb a ich aktivít v oblasti strednej a východnej Európy v dvadsiatom storočí a zdôrazniť potrebu venovať sústavnejšiu pozornosť výskumu týchto otázok. Predstavitel' ACIPSS a iniciátor konferencie prof. Siegfried Beer deklaroval v úvodnom príhovore záujem Univerzity v Grazi osvojiť si úlohu medziregionálneho výskumného centra vedeckej spolupráce pri výskume tejto problematiky.

Konferencie sa zúčastnilo 70 registrovaných účastníkov a vyše 20 prednášajúcich. Odborné príspevky a diskusia boli rozdelené do šiestich po sebe nasledujúcich panelov, prevažne vymedzených časovými obdobiami.

Prvý panel bol definovaný regionálne: venoval sa problematike vzťahujúcej sa k nemeckej, rakúskej a južnotirolskej oblasti. *Martin Moll* z Univerzity v Grazi prezentoval príspevok sledujúci na základe materiálu z lokálnych a regionálnych rakúskych archívov profesionalizáciu spravodajstva počas prvej svetovej vojny, tvorbu spravodajských sietí a výzvedných stratégií.¹⁾ *Oliver Hemmerle* (Univerzita Mannheim) predniesol biografiu agenta nacistickej služby a neskôr aj západných spravodajských služieb Dr. Wilhelma Höttla.²⁾ *William Stivers* (U. S. Army Center of Military History,

Washington) nadviazal rozborom poznatkov amerického spravodajstva v rozdelenom Nemecku k otázke nevyhnutnosti sovielizácie východného Nemecka.³⁾

Gerald Steinacher (Südtiroler Landesarchiv, Bozen/Bolzano) informoval o fungovaní útekovej cesty nacistických funkcionárov po roku 1945 cez Južné Tirolsko, kde boli vďaka trvajúcemu obsadeniu funkcií starostov a štátnych úradníkov predstaviteľmi nacistického režimu vytvorené podmienky pre získavanie falošných identít a únik do krajín Južnej Ameriky.⁴⁾ *Michaela Koller* (Mníchov) nadviazala príspevkom o aktivitách východonemeckej Štátnobezpečnostnej služby (STASI) v tejto oblasti v osemdesiatych rokoch.⁵⁾

Druhý panel organizátori venovali medzivojnovému obdobiu. *Matatihu Mayzel* (Cummings Center for Russian and East European Studies, Tel-Aviv University) analyzoval aktivity ruskej a sovietskej výzvednej služby vo vzťahu k Balkánu v predmetnom období.⁶⁾ *Herbert Romerstein* (Washington) osvetlil rozsah dekódovania rádiových spojení Moskvy s agentmi Kominterny v Nemecku (ISCOT) v máji 1943 a jeho vplyv na britskú a americkú reakciu voči sovietskej balkánskej stratégii po vojne.⁷⁾ *Marie Matušů* (Praha) sa venovala problematike operácii britskej Special Operations Executive v protektoráte Čechy a Morava.⁸⁾ *John Nomikos*, predseda Inštitútu pre výskum európskych a amerických štúdií (Research Institute for European and American Studies, RIEAS), prezentoval retrospektívny pohľad na skúsenosti gréckych spravodajských služieb a regoval na aktuálne výzvy pre túto krajinu a medzinárodnú bezpečnostnú spoluprácu v období nadchádzajúcich olympijských hier v Aténach.⁹⁾

Tretí panel, venovaný spravodajstvu počas druhej svetovej vojny a povojnovej problematike, otvorili príspevky *Ljuby Dornik Šubelj* (Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana) a *Jerce Vodusek – Starič* (Univerzita Maribor) o aktivitách juhoslovskej rozviedky a kontrarozviedky¹⁰⁾ resp. záme-

1) Knowing your Future Enemy: Austro-Hungarian Counter-Intelligence Activities Prior to World War I. Unknown and Astonishing Insights at the Local Level

2) Unchanging Allegiance. The Case of Dr. Wilhelm Höttl

3) US Intelligence Perceptions of Internal Developments in the Soviet Zone of Occupation in Germany

4) Nazi Loop Hole South Tyrol. Intelligence Experts and War Criminals Recycled?"

5) STASI Interests and Activities in the South Tyrol in the 1980s

6) Russian/Soviet Intelligence and Balkan Strategy in the Two World Wars

7) Some New Insights into World War II History in the Light of the ISCOT Radio Intercepts

8) SOE and Special Group D. Preparing Special Operations into the Protectorate, 1941 – 1945

9) Greek Intelligence Services 1926 – 2003. Past, Present, Future

10) Intelligence and Counter-Intelligence in Former Yugoslavia, 1941 – 1946

roch britskej a slovinskej výzvednej služby v období širšej II. svetovej vojny.¹¹⁾ Príspevky taktiež osvetlili problematiku archívnej rozluky v oblasti fondov bezpečnostných služieb v podmienkach občianskej vojny v Južoslávii v 90. rokoch.

Pavel Žáček (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha) sa venoval počiatkom, organizačnému a personálnemu vývoju zahraničného spravodajstva československého ministerstva vnútra a problematike prítomnosti a úloh sovietskych poradcov pri vymedzení hlavných aktivít *Prvej správy*.¹²⁾

Napokon *Györgi Gyarmati* (Történeti Hivatal, Budapešť) prezentoval prehľad organizácie a niektorých aktivít maďarskej Štátnej bezpečnosti v Rákosiho ére.¹³⁾

V štvrtom paneli (Studená vojna), ktorý viedol predseda IIHA prof. Wolfgang Krieger, predniesol niekoľko povrchných pohľadov na západné spravodajské operácie vo východnej Európe v kontexte doktríny zatlačovania bývalý rezident KGB v Thajsku *Jurij Totrov*.¹⁴⁾ Niektorým súvislostiam teroristických útokov Carlosovej skupiny proti Rádiu Slobodná Európa a Rádiu Sloboda z hľadiska zapojenia rumunskej a československej rozvedky sa venoval bývalý bezpečnostný riaditeľ RFE/RL *Richard Cummings* (Düsseldorf).¹⁵⁾ *Donald Steury* (CIA History Staff, Washington) analyzoval reakcie americkej zahraničnej politiky v období pred inváziou vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR v kontexte existujúcich taktických a strategických upozornení, ktoré produkovala CIA.¹⁶⁾ Analogicky k príspevku *Herberta Romersteina* konštatoval zo spravodajského hľadiska nízku relevantnosť, ktorú politické vedenie prikladalo dostupným spravodajským poznatkom pri svojom rozhodovaní.

Príspevok Ústavu pamäti národa v rámci tohto panelu predniesol riaditeľ Sekcie právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov Ing. Miroslav Lehký. Na prípade dodnes nedošetrennej násilnej smrti tajne vysväteného katolíckeho kňaza Přemysla Coufala v roku 1981 demonštroval metódy Štátnej bezpečnosti v jej boji proti domácim odporcom komunistického režimu (viď článok na strane 60).

Piaty panel, ktorý bol súčasne posledným historickým panelom, sa zaoberal otázkami najnovšej histórie spravodajstva. *Jordan Baev* (Center for Conflict Studies Sofia) a *Kostadin Grozev* (Univerzita Sofia) prezentovali prehľad pozície bulhar-

ských tajných služieb „na južnom krídle bipolárnej konfrontácie“ v rozdelenej Európe,¹⁷⁾ resp. štruktúru aktivít počas vlny perzekúcií voči intelektuálom a vedcom po prijatí Helsinského záverečného aktu.¹⁸⁾ *Ben de Jong* (Univerzita Amsterdam) načrtol niekoľko zásad činnosti KGB v Poľsku na základe kritickej analýzy pamäti rezidenta KGB *Vitalija Pavlova*, najmä v oblasti získavania na spoluprácu a riadenia spolupracovníkov.¹⁹⁾ Najkonkrétnejší príspevok k najnovšej histórii predniesol *Cees Wiebes* (Univerzita Amsterdam) na tému Vojny signálneho spravodajstva v Bosne v rokoch 1992 – 1995. Podrobne analyzoval prostriedky „rádiotechnického boja“ v konflikte bosnianskej, srbskej a špeciálnych jednotiek britskej i americkej armády.²⁰⁾

V záverečný deň konferencie sa uskutočnila panelová diskusia venovaná mimoriadne aktuálnej téme: hľadanie podoby novej európskej bezpečnostnej spolupráce pre prvé roky rozšírenej Európskej únie. Diskusie sa zúčastnil riaditeľ rakúskeho vojenského spravodajstva (Heeresnachrichtenamt, HNaA) *Franz Berndorfer*, analytik spravodajskej služby (Bundesamt für Verfassungsschutz und Terrorismusbekämpfung, BVT) *Friedrich Koger*, zástupca talianskeho ministerstva vnútra *Marco Giaconi*, bývalý predstaviteľ tajnej služby Chorvátska *Miroslav Tudjman*, poslanec bulharského parlamentu generál *Todor Boadjiev*, *Cees Wiebes* a *John Nomikos*. Ústav pamäti národa zastupoval podpredseda Správnej rady Ing. *Marian Gula* s príspevkom „Problematika spravodajských služieb vo Východnej Európe po vstupe týchto krajín do Európskej únie“. Z hľadiska Ústavu pamäti národa zdôraznil nevyhnutnosť dôsledného riešenia pretrvávajúcich rizík a problémov, ktoré vyplynuli z komunistického inštitucionálneho a personálneho dedičstva pri kresovaní nových demokratických bezpečnostných štruktúr.

Medzinárodná konferencia poukázala na existenciu výskumom dodnes nedostatočne spracovanej problematiky v oblasti moderných európskych dejín, naznačila však, že široká historická obec sa o túto tému intenzívne zaujíma. V spolupráci s partnermi z krajín západnej Európy sa ukazuje ako možné, aby bol existujúci obraz historickej skutočnosti v oblasti bezpečnostných otázok postupne dopĺňaný aj o **východnú dimenziu**.

11) The Concurrence of Allied (British) and Yugoslav (Slovene) Intelligence Aims and Activities, 1938 – 1950

12) The Origins and Development of the Czechoslovak Interior Ministry First Directorate. Communist Espionage in the 1950s. A Case Study.

13) The Secret Police in Hungary during the Rákosi Era, 1945 – 1956.

14) Western Intelligence Operations in Eastern Europe, 1945 – 1956.

15) The Ether War: Hostile Intelligence Activities Directed Against Radio Free Europe and Radio Liberty.

16) Forearmed is not Forewarned: The CIA and the Soviet Invasion of Czechoslovakia, 1968.

17) Bulgarian Secret Services' Role in the Southern Flank of Bi-polar Confrontation in Europe, 1945 – 1989.

18) Regarding the Helsinki Final Act's Third Basket: State Security Committee's Actions against Intellectuals and Academics in Bulgaria, 1975 – 1989.

19) The KGB in Eastern Europe During the Cold War: Some Explanatory Remarks.

20) The Sigtar War in Bosnia, 1992 – 1995.

Václav Benda: „To, že jsem byl ředitelem ÚDV, je jenom epizoda v celém mém úsilí.“¹⁾

Pavel Žáček

V červnu letošního roku uběhlo již pět let od předčasné smrti významného představitele českého křesťanského disentu, politika a v neposlední řadě i vysokého státního úředníka Václava Bendy. Jeho odchod po krátké těžké nemoci byl připomenut na půdě jednoho z jeho posledních politických působišť – Senátu, nikoliv však instituce, donedávna označované jako „Bendův úřad“ – Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu působící v Praze v rámci Policie České republiky. Podívejme se na Bendovu osobnost právě v kontextu činnosti tohoto úřadu, neboť se o jeho existenci a podobu v rovině politické i věcné bral od poloviny devadesátých let minulého století až do konce svých dní.

Václav Benda, narozený v Praze v roce 1946, zahájil po maturitě v roce 1964 studia bohemistiky a filosofie na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy. V roce 1968 byl studenty fakulty zvolen za předsedu Akademické rady studentů. O rok později nastoupil na katedru filosofie přírodovědecké fakulty UK, kterou ovšem opustil po její reorganizaci do nově vzniklého Ústavu marxismu-leninismu.

V roce 1970 získal doktorát z filosofie a začal studovat teoretickou kybernetiku na matematicko-fyzikální fakultě UK, kterou zakončil v létě 1975 promocií v oboru matematiky. Z prvního pracoviště ve Výzkumném ústavu železničním z politických důvodů odešel, v srpnu 1977 byl kvůli podpisu Charty 77 propuštěn z Výzkumného ústavu matematických strojů. Od roku 1977 až do 1979 pracoval jako topič. V dubnu 1978 se stal zakládajícím členem Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Krátce nato zformuloval koncepci Paralelní polis, která se stala programovým východiskem disidentského hnutí.

V době prvního působení jako mluvčí Charty 77 byl Václav Benda v květnu 1979 spolu se všemi členy VONSu zatčen a posléze odsouzen na čtyři roky vězení. Propuštění za cenu emigrace však odmítl. V roce 1984 se opět stal mluvčím Charty 77. V letech 1985 až 1989 vydával samizdatový filosofický časopis Paraf (Paralelní akta filozofie). Rok před pádem komunistického režimu byl u zrodu Hnutí za občanskou svobodu, ojedinělého pokusu československé opozice o společnou politickou platformu.

Václav Benda se po vzniku Občanského fóra angažoval i v jeho vedení a v prosinci 1989 založil Křesťanskodemokratickou stranu (KDS), jednu z prvních polistopadových politických stran. Do ro-

ku 1993 pak působil jako předseda KDS, posléze coby místopředseda. Ještě v roce 1989 byl kooptován do Federálního shromáždění ČSSR, poté jako poslanec potvrzen v prvních svobodných volbách. V letech 1990 až 1992 pracoval jako člen předsednictva, po volbách 1992 také předseda Sněmovny lidu a místopředseda FS ČSFR. Z titulu parlamentního zpravodaje předkládal zákony o soudních a mimosoudních rehabilitacích, byl iniciátorem tzv. lustračního zákona²⁾ a členem komise pro přípravu Ústavy ČR. V komunálních volbách 1994 byl zvolen do pražského zastupitelstva, na podzim 1995 se v rámci integrace Občanské demokratické strany a KDS stal členem Výkonné rady ODS, za níž byl o rok později zvolen senátorem.

Počátkem prosince 1994 po řadě jednání oznámilo vedení ministerstva vnitra ČSR, že k novému roku bude v rámci Úřadu vyšetřování pro ČR zřízen Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV), v jehož čele stane místopředseda KDS Václav Benda. Nový úřad vznikl sloučením Úřadu dokumentace a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti a Střediska pro dokumentaci protiprávnosti komunistického režimu ministerstva spravedlnosti ČR. Ke spojení obou institucí došlo pět minut po dvanácté. Předchůdce ÚDV měl podle ne úplně přesných údajů prezentovaných Bendou do poloviny roku 1994 vyřešit pouhých 209 případů (z toho jen dva skončily návrhem na trestní stíhání).³⁾ „To je bezpochyby slabá činnost vzhledem k tomu, že tam pracovalo 50 lidí a devět vyšetřovatelů.“ Výsledky Střediska pak nový ředitel ÚDV označil za „ještě fatálnější“.

Jak je zřejmé, přišel Benda na úřad s určitým despektem. Brzy si však uvědomil, jak náročná byla činnost ÚDV a v jak složitých podmínkách pracovali jeho zaměstnanci. Všichni partneři ÚDV, včetně českých zpravodajských služeb a kolegů v zahraničí, postupně museli vzít na vědomí jeho zvyšující se prestiž. Vzhledem k relativní stabilitě úseku dokumentace pod vedením náměstka Ing. Mariana Guly věnoval Benda pozornost zejména vybudování odboru vyšetřování, který podřídil novému náměstkovi, bývalému pracovníku Federální bezpečnostní informační služby a náměstkovi generálního prokurátora JUDr. Pavlu Bretovi.

Zprvu šlo o to, vymezit rámec působení ÚDV, což se nadvakrát schválením organizačního řádu ministrem vnitra ČR Janem Rumlem také podařilo. Kromě odborů dokumentace a vyšetřování se ÚDV ještě skládal ze skupiny skupiny statistiky a

1) Článek jsem zpracoval na základě kapitoly „Bendův úřad“ ze své knihy *Boje o minulost*. Brno 2000 a referátu *Václav Benda – ředitel ÚDV ZK předneseného 22. 5. 2002 na konferenci „Křesťanskodemokratický a konzervativní proud českého disentu a jeho odraz v 90. letech – odkaz Václava Bendy“* v PSP PČR.

2) Zákon č. 451/1991 Sb. stanovil „některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích“.

3) Ke konci roku 1994 ÚDV činnosti StB vykazoval vyřešení 1055 podnětů od fyzických i právnických osob a 44 vznesených obvinění.

analýz a vnitřního oddělení; počátkem léta 1995 byla také zřízena tři pracoviště úřadu – Bartolomějská (vyšetřování) a Štřelničná (dokumentace) v Praze a poslední v Brně.

V červnu 1995 Benda v médiích otevřeně vyjádřil odlišnost institucionálního překonávání totalitní minulosti: „Úřad dokumentace a vyšetřování je ale dosti specifický tým, že neustále pracuje pod politickým tlakem. Nemá-li jeho šéf dostatečnou politickou podporu, těžko mu může odolávat.“ Stejně jako před svými podřízenými i před veřejností se ředitel ÚDV označil za nepřítel „správneho byrokrata“, neboť raději než úřadování celý den v kanceláři preferoval jednání s ministry a dalšími politickými činiteli. Přestože se snažil striktně oddělovat výkon své funkce od politiky, je pochopitelné, že jeho mimoúřední působení vytvářelo pozitivní prostor, v němž se mohli pracovníci ÚDV pohybovat lépe než kdykoliv předtím.

Aby úřad obstál před veřejností – musel mít dle Benda – „viditelné“ výsledky zejména v oblasti vyšetřování. Prohlásil doslova: „Pokud během nejbližších dvou let takové výsledky nevykážeme, přestanou nás platit.“ Časový horizont ukončení vyšetřování odhadoval právě tak na dva až tři roky. „Potom to už nebude mít valný smysl, neboť jak viníci, tak i svědci pomalu vymírají.“ Současný poněkud stagnující stav vyšetřování zločinů komunismu v České republice stále ještě potvrzuje, že šlo o nižší hranici odhadu možnosti trestněprávně postihovat zločiny z let 1948 až 1989. Ředitel ÚDV však tehdy zdůraznil závažnější hledisko: „Podstata naší práce směřuje do budoucna – musíme dát jasný signál, že žádný zločin nezůstane nepotrestán.“

Zároveň prezentoval vizi o činnosti úseku dokumentace, jehož úkolem nebylo suplovat práci historické obce, ale pomoci vědcům shromáždit „zásadní materiály a tím se dobrat pravdy o našich dějinách“. Zde již nešlo o práci na pouhé dva roky. „Tento horizont a tedy horizont fungování naší instituce, vidím proto asi tak v čase deseti až patnácti let. Během tohoto období se nám snad podaří zdokumentovat alespoň podstatnou část toho strašného, co komunismus znamenal.“

Pozornost vyšetřovatelů se soustředila na významné případy, jakými byla vlastizrada z roku 1968, akce Asanace, střelba na hranicích či při útěcích z Tábora nucených prací; pokračovaly práce i na vyšetřování mučení na krajském velitelství v Uherském Hradišti (A. Grebeníček a spol.) apod. Veřejnost a média pozitivně reagovala na fakt, že v polovině roku 1995 byli obvinění bývalí představitelé stranické nomenklatury M. Jakeš, K. Hoffman, Z. Soják, J. Piller a J. Lenárt (v říjnu k nim přibyl i tehdejší předseda Levého bloku

Z. Mlynář), stejně jako někdejší špičky Státní bezpečnosti J. Bokr, J. Houska, J. Klíma, A. Kožuch a Z. Žlábek. Situace se díky postoji státního zastupitelství zvrhla v mediální souboj vyšetřovatelů ÚDV s dozorcujícími orgány. Velice brzy se ukázalo, jak živé byly události předchozích let a jak jednoznačně jsou až dosud vykládány. Toto potvrdila i veřejná diskuse o odbojové skupině bratří Mašínů.

V listopadu 1995 již v médiích Benda komentoval činnost předchůdců ÚDV mnohem citlivěji: „Až do přijetí zákona o protiprávnosti komunistického režimu⁴⁾ v druhé polovině roku 1993 nebylo možné tyto zločiny stíhat z důvodů promlčitelnosti. Zákon přitom v žádném případě neznamená prolomení retroaktivity, tj. stíhání podle pozdějších zákonů. Jde o zločiny, které byly trestné z hlediska z tehdejších zákonů, a i tehdy existoval institut stavení promlčecí lhůty, tj. překážky, pro kterou nemohlo dojít k trestnímu stíhání.“ V této souvislosti zdůraznil i tehdejší ojedinelé postavení svého úřadu v mezinárodním měřítku: „ÚDV představuje ojedinelý vládní vyšetřovací orgán tohoto druhu v celém postkomunistickém bloku, s plnými pravomocemi policie, s tím, že ve své činnosti je omezen na období 1948 – 1989 a na zločiny charakterizované jako spáchané pod politickým tlakem.⁵⁾ Proti běžným útvarům vyšetřování máme při uvedených omezeních také povinnost dokumentovat zločiny, které nejsou např. z důvodů nedostatku důkazů stíhatelné...“

Proces vyrovnávání se s komunistickou minulostí v České republice poloviny devadesátých let označil sice za „váhavý, ale svým způsobem cílevědomý... chceme dosáhnout postupného vyrovnání se s minulostí.“ (Z dnešního pohledu česká společnost a její politická reprezentace sice mnohdy jako první z bývalého východního bloku dosáhla přijetí řada legislativních úprav, jejich realizace však jakoby – při srovnání některých parametrů např. s Polskem či Slovenskem – zůstala na půli cesty.)

Před volbami v červnu 1996 Benda spojil poprvé osud úřadu se svým politickým osudem: „Uvědomuji si, že pokud nebudu stát v čele ÚDV, nebudu mu poskytovat onu politickou podporu a několik týdnů po mém odchodu by byl úřad rozprášen. To by hrozilo také v případě, že by volby vyhráli socialisté nebo komunisté. To se však nestane.“ Vzhledem k citlivosti problematiky, kterou se úřad zabýval, bylo zřejmé, že i „vzrůstající úspěchy“ ÚDV vyvolávaly v části veřejnosti i politického spektra výraznou animozitu. „S úspěchy roste na jedné straně podpora,“ prohlásil v jednom z rozhovorů, „na straně druhé hluboký odpor k práci úřadu.“

Počátkem října 1996 ředitel ÚDV Benda svým podřízeným na interní poradě zdůraznil: „To, že

Václav Benda

Foto:

archív Kamily Bendovej

4) Zákon č. 198/1993 Sb. o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu.

5) V polovině května 1997 Benda postavení ÚDV dále precizoval: „Jsme jediným řádným policejním orgánem tohoto typu ve státech bývalého východního bloku. Ani Gauckův úřad v Německu, který má tři a půl tisíce zaměstnanců, není orgánem takto zaměřeným. Zprvu byla naše koncepce ze zahraničí zpochybována, ale situace se radikálně změnila. Ze Západu na nás pohlížejí pochvalně a na Východě se pokoušejí zřídit obdobné instituce.“ Dnes můžeme konstatovat, že země bývalého sovětského bloku se vypravily spíše německou či polskou cestou.

úřad existuje, je vyjádřením politické vůle vyrovnat se s minulostí. My pracujeme na principu, že stát podporuje naši činnost. Naše hodnota je, že nejsme partyzáni. Jsme řádný státní orgán a musíme být loajální k principům právního státu.“

O dva měsíce později v bilančním rozhovoru ke dvou letům činnosti úřadu v nové podobě prohlásil: „ÚDV je úspěšnější víc, než jsem sám doufal. Došlo k prudkému zvýšení důvěry veřejnosti.“ Zároveň však uvedl: „Existují samozřejmě silné politické tlaky pro i proti našemu úřadu, které jdou napříč většinou stran...“ Prezentoval dále, že vyšetřovatelé ÚDV trestně stíhají zhruba 110 osob; asi u 30 obdrželo státní zastupitelství návrh na vypracování obžaloby. V dalších 7 nebo 8 případech byla již žaloba doručena soudům. Přesto nechtěl veřejnosti zastírat fakt, že překonávání totalitní minulosti není příliš spravedlivý proces: „Velká většina zločinů zůstane nepotrestána, to je tvrdá realita. Neděláme si iluze, že bychom mohli potrestat všechno zlo, které bylo za 42 let komunistického režimu spácháno. Naše práce slouží především budoucnosti, budování právního státu. Chceme obnovit vědomí, že každý zločin, byť by požíval sebevětšího mocenského krytí, může být jednou potrestán. Chceme, aby každý, kdo se takového činu dopustí, šel do smrti ve strachu, že se ze svého jednání jednou bude muset zodpovídat.“

V květnu 1997 Benda pro média kvantifikoval, že ÚDV se skládá z devadesátičlenného týmu, z něhož sedmáct tabulek bylo vyhrazeno vyšetřovatelům. „Dalšími členy týmu jsou dokumentaristé, na nichž leží ohromná část naší agendy, dále zaměstnanci podpůrného oddělení a administrativy.“ Cílem právě skončené reorganizace bylo přenesení části činnosti z úseku vyšetřování na oblast dokumentace. „Postupem doby se tato váha bude přenášet stále více na dokumentační odbory, na následné publikování a analýzy.“

Ředitel se vrátil k faktu, že potřebné pravomoci ÚDV byly získány až k 1. lednu 1995. Zopakoval informaci o stíhání více než 100 osob („Byla to ovšem také otázka vůle. My jsme tu vůli měli a výsledky se dostavily.“) a z dnešního pohledu přesměřil optimisticky dodal: „... počítáme s možností stíhat ještě několik stovek dalších osob“ s tím, že tento počet se měl do dvou až tří let redukovat „zhruba na desetinu“. Kompletnější zdokumentování zločinů komunismu si dle jeho odhadu mělo naopak vyžádat již prezentovaných dalších deset až patnáct let.

V letních měsících 1997 se trestní postih pachatelů zkomplikoval. K osmému výročí 17. listopadu 1989 Benda nastavil zrcadlo české justici: „Od začátku našeho působení svádíme složitý zápas a narážíme na mnoho překážek. Zhruba v posledních dvou měsících došlo k poměrně dramatickému vývoji, kdy na rozdíl od předchozích pochopitelných či vysvětlitelných překážek formál-

ního rázu začaly fungovat vyložené ideologické mechanismy. Může to mít souvislost i s tím, že jsme začali stíhat některé soudce – například z babického případu...“ Na jednu stranu zdůraznil, že nejde o „univerzální jev“, ale o záležitost týkající se určité části soudců, kteří „začínali věci vysvětlovat vyložené ideologicky“. Na stranu druhou uvedl, že jde „o vážnou ofenzivu, směřující k totálnímu zamezení stíhání komunistických zločinů minulé éry“.

V další části rozhovoru objasňoval, proč bylo obtížné kvalifikovat „podstatnou část zločinů“ spáchaných během komunistické éry podle zákonů o trestných činech proti lidskosti. Po opětované interpretaci zákona č. 198/1993 Sb., který mj. konstatoval jako objektivní překážku běhu promlčecích lhůt až do 29. prosince 1989 samotnou existenci komunistického režimu, prohlásil: „Nemáme zájem dostat se do jakéhosi absolutního, řečneme norimberského trestání, diktovaného mocí vítěze. My udržujeme právní kontinuitu, postupujeme přísně podle práva, které v ČR platí a které nenavozuje žádné zpětné působení...“

V souvislosti s novelou zákona č. 238/1992 Sb. o střetu zájmu Benda svým podřízeným prohlásil, že „jednoznačnou prioritou je práce a činnost našeho úřadu“, kterou dokonce označil za „důležitější“ než práci senátora. Téměř až do konce však nechal otevřený „problém“, zda by pro ÚDV byl „prospěšnější... jako senátor nebo jako ředitel“.

Nový ministr vnitra za KDÚ-ČSL Cyril Svoboda však situaci, která stala aktuální 1. ledna 1998 nabytím platnosti novely zákona, vyřešil jinak, než jak si Benda představoval: namísto dočasného uvolnění „z práv a povinností“ ředitele úřadu ho odvolal. Výkonem funkce ředitele ÚDV byl zprvu pověřen a posléze potvrzen dosavadní první náměstek M. Gula. Přestože se senátor Benda několikrát kriticky vyjádřil k některým personálním i organizačním záležitostem, je možné konstatovat, že „Bendův úřad“ fungoval po stránce koncepční, metodické i výkonné v intencích předchozích kompetencí až do poloviny listopadu 1998, kdy ředitel Gula v průběhu druhé kontroly odstoupil z funkce a odešel od policie.

Pro úřad to nebylo jednoduché období. Po červnových volbách byla sestavena jednobarevná vláda České strany sociálně demokratické (ČS-SD), jejíž představitelé – např. ministři J. Bašta a V. Grulich – dávali již v letních měsících 1998 najevo, že jedním z prvních policejních úřadů, na který upřou svoji pozornost, bude právě ÚDV. Ministr vnitra Grulich sice prohlásil: „Mně tento úřad ve své činnosti nepřekáží. Pokud vykonává užitečnou činnost, nechť ji vykonává dál.“ Krátce nato 11. září 1998 poslal na ÚDV svoji inspekci, která ovšem nezjistila nic tak závažného, na základě čeho by bylo možné provést alespoň minimální personální změny v jeho vedení.⁶⁾

Do toho 24. října 1998 vypukla tzv. Zilkova aféra, vycházející z určitého zpochybnění bývalého vídeňského starosty na základě informací z archivovaného svazku čs. komunistické rozvědky,⁷⁾ spojovaná jak s Václavem Bendou, tak i s jeho bývalým pracovištěm. Senátor se veřejně ohradil proti tomu, že by šlo o cokoliv protizákonného. „Bylo to [na ÚDV] jaksi nad rámec našich povinností, ale byli jsme prezidentem republiky, respektive jeho kanceláři a řadou dalších orgánů tohoto státu konzultováni ve věcech státních zaměstnání, udělování vysokých funkcí. Obvykle jsme na tyto dotazy neoficiálně poskytovali odpovědi...“ Benda dále upozornil, že nebyl v pozici „obyčejného sokromníka“, ale senátora a člena senátního výboru pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost. „Žádné informace jsem nezveřejnil, pouze jsem na naléhavý dotaz Kanceláře prezidenta republiky vydal svoje stanovisko... Já jsem prostě na dotaz nejvyššího představitele tohoto státu sdělil svůj názor jako expert. Tentokrát mé informace nepocházely z ÚDV...“

Benda podle vlastního prohlášení o úřadu jednal z řadou představitelů sociální demokracie, včetně předsedy vlády Miloše Zemana, a „pevně doufal, že ČSSD nebude v těchto tendencích pokračovat... ÚDV byl nicméně dál omezován, tiše bylo bylo vyslovováno, že minulost už nikoho nezajímá, že ÚDV už nemá smysl, a pokud bude vůbec existovat, změní se v jakýsi výzkumný ústav“. Tento trend ostatně potvrzovala druhá kontrola zahájená 9. listopadu 1998 tentokrát ministerskou supervizí, která celý úřad v podstatě obrátila naruby.

V polovině prosince 1998 situace eskalovala natolik, že se situací na ÚDV začali zabývat poslanci. Benda v této souvislosti opakovaně v médiích vyvracel mýty rozšiřované kontrolory i ministrem Grulichem. „Třetí mýtus zní, že na ÚDV panuje nepořádek a kontrola tam přinesla pořádek. Opak je pravdou. Kontrolní skupina na ÚDV konala nezákonně...“ Zcela správně připomenul: „Na ÚDV se samozřejmě vyskytují různé formální nedostatky, jako na každém úřadu, ovšem obvinění jsou buď nesmyslně nafouknutá, nebo přímo lživá. Například tak často skloňovaný pojem „černá kopie“, který má vyvolat dojem bůhvíjakého nezákonného nakládání s tajnými svazky, je matením veřejnosti. ÚDV pouze v souladu se zákonem a po dohodě nebo na přímý pokyn správců archivů množil relevantní části svazků a řádně je zakládal do svých spisů.“ Posléze ministru Grulichovi vyčítal, že v průběhu kontroly „veřejně předjímal její výsledky takovým způsobem, který nejen odporoval vnitřním předpisům MV a zásadám slušnosti, ale silně poškodil reputaci ÚDV, což se promítá na ochotě ostatních složek MV plnit byť jen své zákonné povinnosti vůči ÚDV“. Množství písemností – tzv. vzorků – odvezených supervizí z ÚDV k po-

souzení, odhadoval na 36 000 listů o váze cca 160 kilogramů.

V jedné ze svých reakcí na Grulichovy kontroly Benda, který v jednom rozhovoru označil své působení v čele úřadu za „epizodu“ v celém svém protikomunistickém snažení, shrnul dosavadní činnost ÚDV: „Za dobu [své existence] vyslechl asi 10 tisíc osob, zahájil trestní stíhání proti přibližně 140 osobám, předal státnímu zastupitelství návrh na obžalobu asi 50, před soud se dostalo 29 a odsouzeno bylo zatím 6 osob.“⁸⁾ Šetřil například řadu případů vražd na hranicích, smrt Jana Masaryka, případ Babice a obdobné akce při násilné kolektivizaci, vlastizradu z roku 1968, mučení v padesátých i osmdesátých letech...“ Za připomenutí stojí ještě oficiální výstup pracovního týmu prověřujícího údajnou účast čs. zdravotnického personálu na válečných zločinech v Koreji a Vietnamu, který na počátku roku 1998 senátor Benda osobně předával představitelům amerického ministerstva obrany.

Koncem ledna 1999 senátor Benda reagoval na sliby ministra Grulicha, deklarované v souvislosti s instalováním nového ředitele Mgr. Ireneje Kratochvíla, který přišel z Národního bezpečnostního úřadu. „Pozorně vývoj situace sleduji a s lítostí musí konstatovat, že se naplňují mé nejčernější obavy. Na ÚDV se nezlepšuje nic, řada těch nejschopnějších pracovníků odešla či odchází, práce je blokována a všeobecně panuje normalizační atmosféra.“ Pokládal navíc za svou povinnost omluvit se členům Konfederace politických vězňů i ostatním obětem komunistické režimy a jejich příbuzným, že nebude naplněn jeho slib o potrestání či alespoň pojmenování komunistických zločinů. „Nevzdávám se, ale naplnění tohoto slibu se zřejmě vzdaluje, neboť několikaletá práce na dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu je blokována a její výsledky mařeny. ÚDV se v současném personálním obsazení a se současným politickým zadáním stává pouhou zástěrkou, Potěmkinovou vesnicí, která má zakrýt fakt, že současně vedení ministerstva vnitra nemá zájem na vyšetření komunistických zločinů.“

Na tato slova poměrně nepřiměřeně reagoval nový ředitel úřadu, který se posléze snažil senátora ODS získat na svou stranu alespoň udělením členství v poradním orgánu, což se i přes jeho formální jmenování pochopitelně nepodařilo.

Benda se i nadále kriticky vyjadřoval na adresu všech, kteří se snažili omezovat či bránit ÚDV v jeho činnosti (v této souvislosti stojí za to vzpomenout, že jsem byl osobně přítomen, když vyjádřil hluboké zklamání nad osobou, kterou počátkem roku 1995 přivedl přebudovat vyšetřovací úsek), snažil se vést řadu dalších politických jednání s cílem pozitivně ovlivnit budoucnost ÚDV. Není ovšem cílem tohoto textu, nakolik se mu to podařilo. Václav Benda zesnul 2. června 1999.

7) Srov. KOHOUT, Lubor – ŘEZNÍČEK, Martin – KŘIŽANOVÁ, Rebeka: *Helmut Zilk s StB spolupracoval*. In: Týden, č. 44, 1999, s. 17 – 20.
8) Počátkem prosince 1998 česká média jako odsouzené uvedla: Ladislava Máchu, Jaroslava Daniela, Josefa Kafku, Václava Smejkalu, Bohumíra Vlačihu a Františka K.

Projekt Stredoeurópskej univerzity v Budapešti (CEU)

Patrik Dubovský „*Súčasná dejiny: Pohľad späť – 2003 – 1933*“
a naše „*vyrovnávanie sa s minulosťou*“

Mgr. Patrik Dubovský
(1965), absolvent
katedry čsl. dejín
a archívnickva FF UK,
doktorant (PhD.)
na FF UK Bratislava.

Historiografia obdobia po februári 1948 v Československu je plná nielen tzv. bielych miest, ale i sfalšovaných a prekrútených faktov a interpretácií. Metódy ideologizácie histórie, prikrášľovania vlády komunistického režimu a zavádzanie bludnej metodológie marxizmu-leninizmu (triedny boj, socialistická revolúcia, občania druhej kategórie, odludštenia histórie, rola máš v histórii, nacionalizácia histórie a fabrikovanie falošných hrdinov) boli častou pracovnou metódou servilných publikujúcich historikov medzi rokmi 1939 (1948) – 1990. Tak sa v nej skoncentrovalo enormné množstvo spomenutých bielych a zdegenerovaných miest. Tento scenár sa viac-menej uplatnil vo všetkých historiografiách krajín sovietskeho bloku, československú pofebruárovú či slovenskú vojnovú nevynímajúc.

Jednou z nádejných iniciatív, sledujúcich práve vyplňanie spomenutých bielych a regenerovanie tých zdegenerovaných miest, je Projekt „Recent Pasts: Looking Backwards, 2003 – 1933“ (Súčasná dejiny – Pohľad dozadu), ktorý od marca 2004 rozbíha Stredoeurópska univerzita (CEU) v Budapešti a jej Centrum historických štúdií – program Pasts (Dejiny).

Projekt sa snaží dať dohromady historikov, archívárov, politológov, sociálnych historikov, memoaristov a i. z krajín bývalého sovietskeho bloku, ale i, vzhľadom na časový a ideový zámer projektu, z krajín iných totalitných režimov.

Autori projektu sa snažia o nové nazeranie na obe najtragickejšie totality XX. storočia – komunizmus a fašizmus a o vytvorenie ich prirodzeného ideového prepojenia, súvzťažnosti a vzájomnej kauzality.

Prvý seminár projektu Recent Pasts bol organizovaný na pôde CEU v dňoch 12. – 14. marca 2004 s názvom „Recent Pasts: The State of the Art“ (Súčasná dejiny: Stav spracovania). Všetky semináre projektu, podobne ako všetky príbuzné výskumné a prednáškové aktivity, sú súčasťou najväčšej európskej siete nazvanej EURHIST XX, zameranej na históriu Európy v XX. storočí. Práce a výskum koordinujú profesor Sorin Antohi (CEU Budapešť) a profesor John Horne (Trinity College Dublin).

Vízia projektu „Súčasná dejiny: Pohľad dozadu 2003 – 1933“ vychádza zo skutočnosti, že v čase, keď sa západné demokracie zaoberali studenou vojnou, resp. boli do nej vťahované, ich morálna povinnosť vysporadúvať sa s ich vlastnými tragédiami z polovice XX. storočia zaostávala.

Tento stav potom nerezultoval do konkrétnych opatrení ako by boli stále, jasné a právne účinné aktivity, administratívne opatrenia, verejné debaty, akademické výskumy a nové vzdelávacie programy. Jednoducho tu chýbala akási porovnávací historiografia, prepájajúca rôzne interpretácie a sebareflexívnu metodológiu národných dejín krajín Západu i Východu, ale najmä fenoménov ako vznik a rozmach nacizmu, ruského komunizmu, holokaustu, sovielizácie, gulagov, koncentračných táborov, a to akosi prirodzene v historiografiách krajín pod sovietskou supremáciou, ale i v historiografiách krajín, ktoré nacizmus a fašizmus vytvorili a živili.

Narastajúce množstvo napísaných a vyskúmaných skutočností v európskych súčasných dejinách teší a ukazuje, že popri národných prístupoch k spracovaniu sa vynára určitá všeobecná formula postojov k blízkej minulosti, čoho eklatantným príkladom je zvláštny prípad Nemecka, resp. nemeckej historiografie o Nemecku v XX. storočí. Jeho oslobodzujúci význam tkvie vo vyjasnení, objektivizácii a najmä prijímaní paradigmy: *vyrovnávanie sa s minulosťou*. Javí sa to potom ako dôkaz kontroverzného, bolestivého a dlhého procesu vyrovnávania sa s touto minulosťou, a to psychologicky, morálne a i metafyzicky, pracujúc s ňou v rovine politiky, práva a vzdelávania.

Pred rokom 1989 štáty sovietskeho bloku, plne ovládané komunistickými štátostranami, bezostyšne zasahujúcimi do súkromných sfér individuálnej pamäte a ovládajúcimi všetky spoločenské sféry, prepisovali dejiny, ovládli a formovali aj pravidlá spoločenskej pamäte.

Dnes, v roku 2004, takmer o polovicu generácie neskôr, je čas urobiť si inventúru v tom, čo si vlastne „Východoeurópania“ ešte pamätajú a ako si vlastne vytvárajú vlastný odstup od svojich blízkomínulých dejín. To preto, lebo „východ“ sa musí vysporiadať akoby simultánne s fenoménmi, ako boli medzivojnový autoritarizmus a diktatúry, druhá svetová vojna samotná a holokaust, gulag a jeho odnože u sovietskych vazalov či súputníkov, obdobie studenej vojny a stalinizácia, odmák a socializmus s ľudskou tvárou či gulášový komunizmus, ale i nacionalistický komunizmus, rezistencia a kolaborovanie voči/so štátostranami, záhady a traumy roku 1989 a tiež často už omieľaná tranzícia. Ako je vôbec možné pochopiť toto všetko na pozadí demokratizácie, cezgeneračnej a nadnárodnej dynamiky európskej integrácie?

Aby sa vyvolala hlboká, porovnávacia a inovatívna diskusia o týchto témach, projekt *hľadá dozadu* na sedem dekád súčasných dejín (2003 – 1933).

Vyššie spomenuté javy, ako dôsledky 1. svetovej vojny s dôrazom na vzrast pravicového politického radikalizmu a autoritatívno-diktátorských režimov, druhá svetová vojna a jej dôsledky, sovietaizácia Strednej a Východnej Európy, studená vojna, revolúcie roku 1989, rozpad Sovietskeho zväzu, samotná tranzícia, zahŕňajúca integráciu nových štátov do EÚ – tieto udalosti, procesy a javy budú v projekte kriticky spracované tak, aby sa lepšie interpretovali historické korene súčasných európskych dejín a onej transformácie, ktorú možno nazvať i európskou integráciou alebo inak: europeizáciou európskych dejín.

Podobne ako mnohé iné retrospektívne projekty i tento projekt „pohľadu dozadu“ štartuje z predpokladu, že historické obdobia chronologicky najbližšie k súčasnosti sa nedajú pochopiť bez dôkladného poznania období nim predchádzajúcich (napr. Hitlerove pohnutky k revízii Versaillských dohôd a útok na Francúzsko, dôsledky dohody z Locarna a Mnichovský diktát a podobené).

V úsilí tohto projektu hrá dôležitú rolu interdisciplinárny prístup. V historickom výskume samotnom sa potom zvláštny dôraz kladie na výpovede a práce pamätníkov (Oral History), ako aj odborný prístup politikov, žurnalistov, publicistov, tvorcov učebníc a učiteľov. Toto je jedna z ciest ako vytesniť spomenuté zásahy do individuálnej a spoločenskej pamäte, resp. vytesniť jej umelé fabrikovanie.

Metodika projektu zahŕňa sondu do názorov o historickom ponímaní práve historikov a politológov krajín bývalého sovietskeho bloku a rovnako i tých krajín, v ktorých sa zrodil nacizmus a fašizmus.

Bukurešťská konferencia projektu Recent Pasts v máji 2004 sústredila k danej téme pohľadu na uplynulých 70 rokov práve odborníkov z týchto krajín. Z postkomunistických krajín ich reprezentovali profesor Stredoeurópskej univerzity (CEU) Budapešť Antohi Sorin a profesor Historického inštitútu A. P. Xenopol v laši Alexandru Zub, ako aj historici, archivári a politológovia z Poľska, Maďarska, Srbska, Moldavska, Bulharska, Bieloruska, Litvy a Slovenska. Sebareflexiu v historickom nazeraní na nacizmus a fašizmus a ich dôsledky, ako aj obdobie nemeckého prosovietskeho socializmu v bývalej NDR prezentovali prof. Jürgen Kocka, predseda Medzinárodného výboru historických vied a tiež predseda Vedeckého centra pre sociálny výskum Berlín, profesor Jörn Rüsen, predseda Kultúrno-vedeckého inštitútu v Es-

sene a profesor Harald Welzer z Univerzity vo Witten-Herdecke.

Profesor Andrei Plesu, rektor New Europe College v Bukurešti, hovoril na úvod o tom, že akékoľvek nevysporiadanie sa s minulosťou zatvára dvere k formulovaniu súčasnosti, k tranzícii a k europeizácii. Povedal, že Európa ako fenomén nemá vysporiadané staré morálne traumy, ako napr. holokaust.

Profesor Sorin Antohi, profesor na Stredoeurópskej univerzite (CEU) Budapešť a riaditeľ prog-

ramu Pasts (Dejiny) v Centre historických výskumov CEU, načrtol otázku limitov porovnateľnosti medzi komunizmom a fašizmom a či je vôbec možné tieto dve pandémie porovnávať. Čo sa týka paradigmy: pre vyrovnávanie sa s minulosťou je podľa prof. Antohiho nemožné „zahusťovať“ dejiny (najmä nemecké) bez hlbšieho štúdia archívov, doteraz neprístupných. Tvrdí, že história je homogénna a akékoľvek diverzifikovanie jej škodí, a tak žiaden historický problém nie je len národný.

Profesor Jürgen Kocka, prezident Vedeckého centra pre sociálny výskum, zdôraznil, že pri „vysporiadaní sa s minulosťou“, najmä v Nemecku, je nutné úprimne skonštatovať a prijať, že Nemecko vygenerovalo oba typy diktatúr (nacizmus Tretej

Jeden z pamätných krížov v Bukurešti na mieste bojov medzi rumunskou armádou a Securitate v decembri 1989.

Foto: autor.

riše a sovietsky komunizmus NDR) na svojom území a vo vlastnom národe (jeho časti). Skonštatoval, že Nemecku po druhej svetovej vojne a i po páde berlínskeho múru chýbal dostatok sebareflexie, najmä o zločinoch nacizmu. Napríklad východní Nemci počas existencie NDR nehovorili „my“, keď sa hovorilo o zločinoch nacizmu. Historizovanie v pravom slova zmysle v tomto prípade považuje profesor Kocka za najlepší spôsob, ako sa vo sfére sebareflexie blízkomínulého (súčasných dejín) očistiť a vnútorne oslobodiť (napr. ako nazvať 8. máj 1945?: deň porážky fašizmu alebo deň víťazstva nad fašizmom – z pohľadu nemeckých antifašistov). Podľa Kocku nemecké dejiny rokov 1945 – 1990 prebehli bez obdobia ozajstného pokoja, tieň nacizmu rokov 1933 – 1945 a východonemeckého komunizmu 1945 – 1990 zablacil možnosti sebakritického pohľadu na holokaust, vyčiňanie nemeckej armády, streľbu na nemecko-nemeckej hranici, ale i bombardovanie Drážďan, vraždy počas vyhánania Nemcov z ČSR a Poľska a pod. V tomto čiastočne tkvie i spomenutá europeizácia dejín starého kontinentu a síce, že fenomény ako holokaust, stalinizácia, gulag a iné sú vnímané ako celoeurópske problémy. Vyrovnávanie sa s minulosťou („*Vergangenheitsbewältigung*“) je podľa Kocku vlastne kontrola vlastnej (národnej) minulosti a jej revízia. Kocka sa na záver pýta: „Urobili teda Východoeurópania dosť v priznávaní si vlastných chýb minulosti?“

Profesor Jörn Rüsen nazval svoje vystúpenie: *Trauma a mory*. Výstižne tým pomenoval dlhoročné globálne pocity Nemcov po období nacizmu a druhej svetovej vojny a najmä dôsledky nemeckej vnútornej a zahraničnej politiky, ako aj vojny samotnej ako celospoločenskej nemeckej traumy. Trauma, ktorá vo forme mŕtvoho spánok 2 – 3 generácií žijúcich Nemcov počas posledných siedmich desaťročí, vnímajúcich od roku 1933 zhubnosť nacizmu, ničivosť fašizmu i beznádej, pokrytectvo a nebezpečnosť systému NDR.

Vo vzťahu k Nemcom v období, ktoré mapuje tento projekt, sa počas konferencie vykryštalizovali niektoré základné komparatívne tézy ako teória väčšieho a menšieho zla, osobná vina verzus veliteľská zodpovednosť, vykonávatelia a obeť (obeť vo vnútri režimu: antifašisti, komunisti, veriaci, Židia) a ako nerelativizovať tieto traumy a zároveň nemoralizovať.

Podľa profesora Rüsena určitá sekundárna traumatizácia u Nemcov môže viesť k uvedomelému prijatiu katastrof spôsobených Nemcami. Mory vo svedomí Nemcov zasa môžu napomôcť pochopiť tragédie ako holokaust, ktorý profesor Rüsen považuje za zničenie univerzálneho konceptu

identity človeka, za podstatnú smrtiacu stratu v samotnej ľudskosti. Historické svedomie potom vygeneruje vedomie o svete, ktorý sme stratili, a jediným východiskom môže byť čo najvernejšia rekonštrukcia minulosti historizovaním, teda znovu-vytváranie minulosti. A to práve historizovaním, v ktorom majú svoje miesto aj oslobodzujúce traumy a mory.

Slovenskej historiografii vo svetle paradigmy „vyrovnávanie sa s minulosťou“ sa dotýkajú mnohé tragické javy týchto posledných 70 rokov, ako kolaborácia s totalitným systémom v Nemecku alebo prijatie totalitných zákonov a praktík samotných, účasť na vojne proti bolševickému ZSSR a Poľsku, ako aj spoluúčasť na sústreďovacích, pracovných a v konečnom dôsledku i koncentračných a vyvražďovacích táboroch a vyvražďovanie vlastného obyvateľstva v nich, porušovanie ľudských a občianskych práv, antisemitizmus, arizácia a protirómske tragické opatrenia. Zavádzanie totalitných politických a represívnych praktík po roku 1948 v rámci politickej diktatúry jednej ideológie a jednej strany viedli u nás k atrocitám ako justičné či násilné vraždy a protiprávne väznenia so stovkami rokov nespravodlivého žalárovania (70.000 nespravodlivo väznených a 130 ľudí zastrelených, popravených alebo utýraných), rozklad verejného života, zdecimovanie ekonomiky a sociálneho života, uzatvorenie občanov do priestoru štátu neprirodzene chránenými hranicami, vraždy utečencov na týchto hraniciach a vo všetkom prítomná činnosť komunistickej tajnej politickej polície – ŠtB a k celkovej materializácii, ateizácii a morálnej i sociálnej devastácii našej krajiny.

Čo si teda vlastne ešte Východoeurópania pamätajú? Ako interpretujú Slováci, Česi, Maďari, Rakúšania, Chorváti a iné malé národy žijúce v Strednej Európe, v jednej z mlyníc európskych dejín, svoje morálne správanie sa počas kríz, vojen, zmien vplyvov mocností na svojich územiach? Ako na paradigme *vyrovnávanie sa a vyrovnania sa s minulosťou* jednotlivci hodnotia svoje morálne kariéry, zlyhania, strachy či nenásytnosť spomínajúc na svoje členstvá v stranách prvej ČSR, v organizáciách vojnovnej SR (Hlinkova garda, Hlinkova mládež a i.) alebo Protektorátu Čechy a Morava a neskôr v komunistickej Štátnej bezpečnosti – ŠtB, v KSČ a KSS, do ktorých cynicky prechádzali z Gestapa alebo HG, v retribučných súdoch, Štátnom súde, v radoch dozorcov väzení – mučiarní v Leopoldove, Ruzyni, Mírove, Ilave a neskôr v ponovembrových štruktúrach? Aké sú naše slovenské mory a traumy?

Stíhanie zločinov komunizmu cez aspekt ochrany ľudských práv

Príspevok bol prednesený počas pracovného seminára Ústavu pamäti národa v Papierničke dňa 21. 06. 2004.

Christoph Schaeffgen

Vážené dámy a páni. Najprv by som sa rád srdečne poďakoval za vaše pozvanie na tento seminár. To, že dnes môžem pred vami hovoriť, vnímam ako česť a dúfam, že moja prednáška aspoň trochu prispieje k splneniu vašich úloh.

Počas prezentácie Ústavu pamäti národa vo Východoeurópskom centre v Berlíne som mal možnosť vypočuť si príspevky pána Langoša a pána Lehkého. Z dnešnej prednášky pána Langoša poznám už aj vaše úlohy a ciele a viem, ako ďaleko ste sa zatiaľ dostali, teda že stojíte na samotnom začiatku. Dozvedel som sa aj to, že u vás ešte nedošlo k žiadnemu trestnoprávnemu stíhaniu niektorého z vinníkov, čo ma ako štátneho prokurátora zarmucuje. V Spolkovej republike Nemecko (SRN) bolo naopak trestnoprávne vyrovnanie sa s komunistickým bezprávím (*Das Unrecht*) už uzavreté. To vás však v žiadnom prípade nesmie odradiť alebo vo vašej snahe brzdiť. Rád by som zdôraznil, že to bol dôsledok výnimočne dobrých podmienok, ktoré ste vy nemali a ktoré okrem SRN nemal ani žiaden iný štát bývalého východného bloku. Nebudem tieto podmienky zatiaľ podrobnejšie popisovať, ale ak by ste mali záujem, rád sa k nim neskôr v diskusii vrátim.

SRN sa nezaoberala iba trestnoprávnym vyrovnaním, ale použila všetky nástroje, ktoré boli dôležité. Podľa mojej myšlienky je to okrem trestnoprávneho vyrovnanie aj rehabilitácia a odškodnenie obetí, náprava škôd, hlavne majetkových škôd, osobné preverovanie a prepúšťanie starej elity, ale aj historické a politické spracovanie minulosti, ktoré v podstate tvorí predmet a úlohu aj vášho úradu, vášho Ústavu pamäti národa.

Všetci politici SRN, nezávisle na tom, ktorej strany boli členmi, samozrejme okrem postkomunistickej strany, sa zhodli na tom, že je trestnoprávne vyrovnanie dôležité a to najmä preto, že bez spracovania minulosti nemôže byť vytvorená ani budúcnosť a že dôvera v právny štát predpokladá prenasledovanie bezprávia. Všetci sa tiež zhodli na tom, že rovnako dôležité, ak nie dôležitejšie, je aj mimosúdne vyrovnanie sa s minulosťou, hlavne zverejnenie komunistického bezprávia prostredníctvom dokumentácie, vedeckého spracovania prístupných dokumentov atď. Preto musím povedať, že považujem za skutočne správne

rozhodnutie, že váš ústav vytýčil ako jeden z hlavných cieľov svojej činnosti práve dokumentáciu a publikáciu bezprávia. Trestné právo má totiž možnosť pozeráť iba späť. Prostriedkami vášho ústavu však bude možné bezprávie komunizmu zverejniť, čím sa toto bezprávie stane predmetom stálej diskusie. Takáto diskusia je ďalej nevyhnutná k tomu, aby sme sa dozvedeli, ako bezprávie komunizmu vznikalo a aké malo štruktúry, lebo jedine tak môžeme opakovaniu bezprávia zabrániť. Dnes však budem referovať iba o nemeckom trestnoprávnom vyrovnaní. Pred šiestimi alebo siedmimi rokmi som bol na návšteve v Úrade dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu v Prahe, v ktorom toho času pracoval pán Lehký. V tej dobe sme aj my boli uprostred práce a diskusie. Nazbierali sme poznatky a skúsenosti a ja dúfam a verím, že vám môžu vo vašom ďalšom pôsobení pomôcť.

My, prokurátori, sme sa mohli bez akéhokoľvek časového alebo tematického obmedzenia zaoberať všetkými formami komunistického bezprávia, tak ako sa v NDR vyskytli. Spočiatku sa nám bývalí komunistickí vodcovia pokúšali v našej činnosti brániť. Odôvodňovali to tým, že tu ide o výsostný štátny záujem, že sami podliehajú imunite a že by teda mali byť zo stíhania vylúčení. Tento argument však bol nemeckou justíciou veľmi rýchlo a jednoznačne zamietnutý. Jediné, čo nás obmedzovalo, boli premlčacie lehoty. Podľa nemeckého práva je každý zločin s výnimkou vraždy premlčateľný. Premlčacia doba pre stredne ťažký trestný čin je päť rokov a pre ťažký trestný čin dvojnásobok. Otázne bolo, kedy tieto lehoty začali plynúť. Nemecko však už má skúsenosti s tým, ako sa vyrovnáť s bezprávím diktatúry, keďže má za sebou strašnú minulosť nacionálneho socializmu. Už vtedy bol zavedený princíp, že keďže počas trvania diktatúry nie je stíhanie bezprávia možné, nemôžu plynúť ani premlčacie lehoty, takže sa počítajú až od pádu diktatúry. Preto začali v Nemecku premlčacie lehoty plynúť až po znovuzjednotení Nemecka 3. októbra 1990. Nakoniec boli ešte dvoma zákonmi predĺžené o dva, prípadne o tri roky, čím sme získali čas až do roku 2000.

Mali sme ale aj výhodné organizačné podmienky. Na vyrovnanie sa s komunistickou minu-

*Christoph Schaeffgen
generálny prokurátor SRN
v Berlíne (1990 – 1999)
pre trestnoprávne
vyrovnanie so zločinními
komunizmu v bývalej NDR*

lostou bol vytvorený samostatný útvar generálnej prokuratúry, v ktorom pracovalo približne 60 prokurátorov. Pretože prokurátor je povinný vyšetriť podozrenie na každý trestný čin a keďže vôľa stíhať zločiny komunizmu bola nielen u všetkých prokurátorov, ale aj u všetkých vtedajších politických vodcov, mohli sme sa venovať naozaj všetkým formám komunistického bezprávia. Nemôžem ich všetky podrobne popísať, na to dnes nemáme priestor, skôr by som rád vytiahol jeden konkrétny príklad, ktorý súvisí aj s vaším bývalým štátom, s federáciou Čechov a Slovákov. Vyšetřovali sme napríklad to, či vstúpili vojská Národnej ľudovej armády NDR (*Nationalvolksarmee*) 21. augusta 1968 do ČSSR a či pritom išlo o trestný čin.

Ťažisko našej činnosti však ležalo v stíhaní porušovania ľudských práv, systematicky vykonávaného vládou a stranou Nemeckej demokratickej republiky (NDR) prostredníctvom exekutívnych orgánov t. j. ministerstvom štátnej bezpečnosti,¹⁾ justíciou a armádou. Ministerstvo štátnej bezpečnosti malo nakoniec 90 000 zamestnancov a asi dvakrát toľko neoficiálnych spolupracovníkov. Vyšetřovali sme praktiky tohto úradu ako plánovanie a vykonanie vraždy na odporcoch a nepriateľoch režimu, únosy ľudí z iných krajín, najmä z NSR a západného Berlína na územie NDR, vydieranie väzňov, aby podali želanú výpoveď, kontrola pošty, odpočúvanie telefonátov a tzv. rozvratné opatrenia proti disidentom a hnutiam pre občianske práva.

Teraz by som rád povedal pár slov k zločinom justície. Vo východnom Nemecku bolo z politických dôvodov odsúdených a uväznených 150 až 200 tisíc ľudí. V 72 prípadoch bol vynesený a vykonaný rozsudok smrti. Aj po podpísaní Helsinskej dohody²⁾ boli východonemeckou vládou prenasledovaní tí, ktorí chceli využiť svoje právo na vycestovanie z republiky. Vo väčšine prípadov boli títo ľudia odsúdení k trestu odňatia slobody za trestný čin proti štátu³⁾, ktorý si museli aj odpykať. A to napríklad iba preto, že si priviazali bielu vlajku na anténu svojho auta alebo že si nalepili písmeno A na okno svojho bytu, čo medzi zasvätenými vyjadrovalo pranie vycestovať. Potom boli, prirodzene, stíhaní tí, ktorí sa pokúsili prekročiť zelenú hranicu a boli pri tom pristihnutí pohraničnou políciou. Všetci títo ľudia museli ísť na dlhý čas do väzenia, tresty boli až jeden rok, pričom odsediť si museli plný trest. Tvrdšie tresty až po trest smrti ukladala NDR až do roku 1981 za skutočnú alebo aj len za údajnú špionáž a sabotáž.

Ďalej sme sa zaoberali trestnými činmi na vnútronemeckej hranici, ktoré spáchali pohraničné jednotky armády NDR. Viedli sme 1000 až 2000 súdnych procesov proti vojakom, dôstojníkom, generálom, ministrom a členom politbyra, pretože na hraniciach zahynulo najmenej 265 ľudí strelnou zbraňou použitou s úmyslom zabíjať alebo našliapnutím na mínu. Tieto činy sme museli najskôr dôkladne prešetřiť a na to sme potrebovali písomné podklady z vojenských archívov, z archívu politbyra, ale aj podklady Stasi. Vyšetřovanie by bez týchto podkladov nebolo vôbec možné. Aj v tomto smere sme však mali dobré podmienky. Po znovuzjednotení Nemecka prešli všetky podklady do rúk SRN, takže ich v medziobdobí NDR nestihla veľmi zničiť. To sčasti súvisí aj s charakterom nemeckého národa. Nemci radi hromadia papiere a neradi sa s nimi lúčia, čo bolo v našom prípade veľké šťastie.

Počas nášho vyšetřovania vyvstala aj rozhodujúca právna otázka, nakoľko by väzba na štátne právo mohla obmedziť tresty za spáchané bezprávie. SRN ako právny štát totiž kladie dôraz na ochranu ľudských práv, čo rýchlo pochopili aj bývalí držiteľia moci a hneď sa aj, ako začalo ich stíhanie, na ľudské práva odvolali. Odvolali sa najmä na jedno z ľudských práv, ktoré právny štát garantuje, a to, že žiaden občan nemôže byť za svoj čin stíhaný so spätnou účinnosťou zákona. Tento princíp právneho štátu zakazuje potrestať niekoho za čin, ktorý za starého režimu, teda režimu NDR, nebol trestným činom. Egon Grenz to vyjadril slovami: „Čo včera bolo právom, nemôže byť dnes bezpráviom“.⁴⁾ Ja ale neverím, že by volil tie isté slová, keby vedel, že sa tak isto pred potrestaním obhajovali aj nacionálni socialisti. Od toho, ako sa s týmto zákazom narába, závisí aj to, do akej miery je právny štát vôbec oprávnený trestnoprávne sa vyrovnáť s bezpráviom diktatúry. Ústredný význam má pritom otázka, či a do akej miery je právny štát nútený uznať aj vtedajšie zákony a praktiky, ktoré porušovali ľudské práva. Inými slovami, či tento zákaz spätnej účinnosti zákona zaručuje beztrestnosť aj štátom legalizovanému porušovaniu ľudských práv, či je teda stíhanie porušovania ľudských práv opäť porušením ľudských práv, a to práva na zákaz spätnej účinnosti zákona.

Táto otázka bola v Nemecku diskutovaná a zodpovedaná v súvislosti s vraždami na hranici. NDR mala zákon o hranici, v ktorom sa hovorí, citujem uznesenie: „Použitie strelnej zbrane je oprávnené, ak je potrebné bezprostredne zabrániť vykonaniu alebo pokračovaniu trestného činu,

1) Ministerstvo štátnej bezpečnosti – Ministerium für Staatssicherheit (Stasi) – tuzemská a zahraničná tajná služba NDR.

2) V roku 1975 na Konferencii o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) konanej v Helsinkách sa zaviazali jej signatárske štáty – všetky štáty Európy, vrátane ZSSR, USA a Kanady – k právne záväznému rešpektovaniu ľudských a občianskych práv a k vzájomnej kontrole ich dodržiavania. Takáto vzájomná kontrola v rámci signatárskych štátov prestala byť považovaná za vmiešavanie sa do vnútorných záležitostí štátu.

3) Trestný čin proti štátu – die Straftat der Beeinträchtigung staatlicher Tätigkeit.

4) „Was gestern recht war, kann heute nicht unrecht sein.“

ktorý sa za daných okolností javí ako zločin.⁵⁾ Útek z republiky bol v trestnom zákonníku definovaný tak, že právne napíňal skutok zločinu. Čisto formálne bolo podľa zákonníka použitie strelnej zbrane pri úteku oprávnené, teda legálne. NDR však so svojimi praktikami zašla za rámec zákona. Pohraničníci dostali rozkaz, od rozhodnutia v politbyre až po denný rozkaz na hranici, vyložiť zákon o hranici tak, že nesmú nikomu dovoliť prekročiť hranicu, a že je lepšie, ak utečenec zomrie, než aby sa mu útek podaril. Vedenie NDR tak dalo prednosť ochrane hraníc pred ochranou ľudského života. Justícia SRN uznala túto prax ako protiprávnu a proti ľudským právam. Rozhodol pritom vývoj ľudských práv od roku 1948 až dodnes. Okrem toho bolo rozhodujúce aj to, že NDR uznala štandard daný medzinárodnými dohovormi. V marci roku 1976 schválila medzinárodný pakt o občianskych a politických právach z 19. decembra 1966. V tomto pakte sa hovorí: „Každý človek má vrodene právo na život, nikto nesmie byť svojvoľne zbavený života.“⁶⁾ V ďalšej dohode sa hovorí: „Každý človek môže opustiť každý štát vrátane svojho vlastného.“⁷⁾ Tieto, v NDR uzákonené a uznané, pravidlá boli praktikami na hranici porušované. Dokonca aj napriek tomu, že podľa ústavy NDR sa pri každom akte štátu mal dodržiavať princíp primeranosti podmienkam, čo je nepísaný ústavný princíp každého civilizovaného štátu.

Trvalo šesť rokov, kým bol tento právny spor vyriešený. Nakoniec najvyšší nemecký súd, Ústavný súd SRN, uznal rozsudok trestného súdu. V marci roku 2001 potvrdil aj Európsky súd pre ľudské práva rozhodnutie Ústavného súdu SRN, nakoľko sa naň niektorí z odsúdených obrátili.⁸⁾ Nikto nevedel, ako európsky súd pre ľudské práva rozhodne a rozhodne nikto nečakal, že to bude dokonca jednohlasné rozhodnutie všetkých sedemnástich sudcov grémia. V tomto grémiu zasedali totiž aj sudcovia z krajín bývalého východného bloku, ktoré mali podobný zákon o štátnej hranici a v ktorých zatiaľ k žiadnemu trestnoprávnemu stíhaniu kvôli usmrteniam na hranici nedošlo. O to väčšiu váhu má toto rozhodnutie pre vývoj trestnoprávnej ochrany proti porušovaniu ľudských práv počas diktatúry. Ja sám ho považujem za epochálny príspevok. Toto rozhodnutie vytvorilo, a tak to vidia aj nemeckí právni vedci, určité smernice pre všetky štáty, ktoré sú pri prechode k demokracii konfrontované s dedičstvom hrubého porušovania ľudských práv. Podľa mňa otvára stíhaniu veľmi jednoduchú a vďačnú cestu, keďže sa v ňom hovorí, že nástupcom diktatúry sa nedá vy-

čítať, ak právne normy tej doby vyložili a použili vo svetle princípov právneho štátu. To znamená, že zákaz spätnej účinnosti zákona pre vnútroštátne legitimizované porušovanie ľudských práv neplatí. Pán Lehký mi hovoril o prípadoch, kedy slovenská prokuratúra odmietla vyšetrovanie usmrtenia utečencov na slovenskej hranici s Rakúskom, keďže pohraničníci konali podľa vtedy platných zákonov. Myslím si, že po rozhodnutí Európskeho súdu pre ľudské práva nemôže byť trestné stíhanie na základe podobného odôvodnenia zamietnuté. Podľa súčasného stavu ochrany ľudských práv je štát k zásahu do ľudského života oprávnený len vtedy, ak tým môže odvrátiť ohrozenie ľudského života zo strany niekoho druhého.

Nám toto rozhodnutie umožnilo široké trestné stíhanie zločinov usmrtenia na hranici. Ale do úvahy sme museli vziať ešte aj iné preventívne právne opatrenia, aj iné hranice. Každému podozrivému musela byť dokázaná individuálna vina, účasť na usmrtení utečenca. Museli sme vynaložiť veľa práce, aby sme dokázali, že v jednotlivých prípadoch boli aj členovia politbyra zodpovední za to, čo sa dialo na hranici. Museli sme zrekonštruovať a dokázať celý reťazec rozkazov, vychádzajúc od základného uznesenia politbyra cez národnú radu obrany, ministerstvo obrany a cez rôzne armádne úrovne až k jednotlivým pohraničníkom, ktorí použili strelnú zbraň. Okrem toho bolo nutné dokázať, že konkrétny pohraničník vystrelil a že minimálne akceptoval to, že musí utečenca zabiť a nielen zraniť. To sa nepodarilo vo všetkých prípadoch. Právny štát sa však dokáže vyrovnáť s tým, že sa nepodarí objasniť všetky zločiny. Riadi sa filozofiou,

Christoph Schaefgen (vpravo) a Miroslav Lehký počas pracovného seminára ÚPN v Papierničke. Foto: archív ÚPN.

5) „Die Anwendung der Schußwaffe ist gerechtfertigt, wenn die unmittelbar bevorstehende Ausführung oder die Fortsetzung einer Straftat zu verhindern ist, die sich den Umständen nach als ein Verbrechen darstellt.“

6) „Jeder Mensch hat ein angeborenes Recht auf Leben, niemand darf willkürlich seines Lebens beraubt werden.“

7) „Jedermann steht es frei jedes Land einschließlic seines eigenen zu verlassen.“

8) Rozsudok Európskeho súdneho dvora pre ľudské práva, Štrassburg zo dňa 22. marca 2001 vo veci F. Streletz, H. Kessler, E. Krenz ver-zus SRN. (Individuálne sťažnosti č.: 34044/96, 35532/97, 44801/98.)

že je lepšie nechať jedného vinníka na slobode, ako zavrieť niekoho, kto je nevinný.

Pre obeť politickej justície NDR bol však priebeh trestnoprávneho vyrovnaní, samozrejme, sklamaním. Na zodpovednosť boli ďalej vzatí páchatelia z radov sudcov a prokurátorov, ktorí ešte žili a ktorí vyniesli rozsudky smrti, keďže ich rozsudky boli príliš tvrdé a bez akéhokoľvek vzťahu k vykonanému činu. Ak sa ale občania stali obeťami justície akoby mimochodom, ak boli odsúdení za to, že demonštrovali, že sa spolčovali, za to, že organizovali zhromaždenia alebo vyjadrovali svoj názor, keď za to museli ísť do väzenia, neboli sudcovia a prokurátori väčšinou za tieto rozsudky odsúdení. Nemecká justícia sa nedokázala dopracovať k tomu, aby odsúdila trestné zákony NDR, podľa ktorých bola sloboda názoru, zhromažďovania sa atď. trestná. Podľa justície SRN sa musí neuznanie písaného zákona obmedziť len na pár veľmi špecifických výnimiek a jednou z tých výnimiek je zásah do ľudského života. Zákon zasahujúci do ostatných ľudských práv, ktoré ležia nižšie na hodnotovej stupnici, nie je zatiaľ braný ako bezprávie, ktoré nesmie byť tolerované a nie je natoľko hrubé, že ho spravodlivosť môže anulovať.

Táto časť našej práce prebiehala pre obeť, a aj pre mňa, veľmi neuspokojivo. Svoju rolu zohrali aj vnútronemecké dôvody, a to napríklad ten, že súdy spolkovkej republiky takmer vôbec nestíhali sudcov Tretej ríše, a preto horšie nemohli konať ani proti sudcom NDR. Existuje ešte jeden dôvod. Každý deň, keď čítame noviny alebo pozeráme televíziu, môžeme predsa vidieť, že reakcia civilizovaného sveta nie je jednotná, najmä keď ide o potlačovanie ľudských práv, ktoré ležia pod prahom zásahu do ľudského života alebo zdravia, v nedemokraticky usporiadaných štátoch. Táto reakcia nevyplýva z pevnej etickej, na hodnotu ľudských práv orientovanej pozície, ale spravidla je prospechárska. Nemôžem povedať, že tento postoj civilizovaných štátov znamená, že zásahy do ľudských práv tohto druhu sú vnímané ako trestuhodné bezprávie. Demokratické štáty sa schovávajú za medzinárodnú právnu normu nezasahovania do vnútorných záležitostí iného štátu a obmedzujú sa na humanitárnu pomoc, aj to v ojedinelých prípadoch. Preventívne sa pre obeť pri zme ne systému nerobí nič. Toto všetko musíme vziať do úvahy, keď chceme hodnotiť rozsudky SRN v prípade justičného bezprávia. Pokiaľ siahajú moje vedomosti o minulosti súdництва, je trestnoprávne vyrovnanie sa s komunistickým bezpráviem v Nemecku úplne prvý prípad, kedy sa justícia vôbec zaoberala justíciou nejakej diktatúry. Najmä preto musíme vidieť pozitívne, že vôbec boli vynesené rozsudky. Rád by som aj vás vo vašej práci dôrazne povzbudil, aby ste justičné bezprávie nevynechali, ale aby ste ho uchopili a zdokumento-

vali. Iný postoj a hodnotenie môžeme dosiahnuť len vtedy, ak sa všetky štáty zhodnú a ak bude vo všetkých štátoch bezprávie komunizmu zverejnené.

Na záver by som ešte rád uviedol zopár čísel a vyjadril sa k tomu, prečo aj napriek neuspokojivým výsledkom považujem právne vyrovnanie sa s komunistickým bezpráviem za dôležité a správne. V SRN bolo vedených odhadom, spoľahlivé čísla neexistujú, 62 000 vyšetrovaní a iba v 300 až 400 prípadoch došlo k odsúdeniu vinníkov. Najvyšší podiel na rozsudkoch majú usmrtienia na hranici. Z asi 500 obžalovaných bola približne polovica, čiže 250, odsúdených. Medzi týmito odsúdenými je aj 8 členov politického vedenia NDR, členov politbyra a ministrov a 36 členov vedenia armády na tých najvyšších postoch. Proti politickým a vojenským vodcom boli vynesené tresty v rozpätí 3 až 7 rokov, ktoré si musia aj odpykať. Všetci strelci na hraniciach až na dve výnimky boli síce odsúdení, ale tresty si odpykať nemusia. Nemecké súdy im dali k dobru, že neboli len páchatelmi, ale že sa stali aj obeťami systému. V tomto systéme museli vyrastať a nemali možnosť spoznať iný hodnotový systém. Mnoho z týchto vojakov trpelo výčtkami svedomia. To, že boli trestnoprávne stíhaní a odsúdení, vnímali prakticky ako akési oslobodenie. O politických a vojenských vodcoch sa to, bohužiaľ až na zopár výnimiek, povedať nedá. Vôbec neprejavili ľútosť, až do konca len obhajovali to, čo vykonali. U sudcov bol podiel na rozsudkoch, už z uvedených dôvodov, podstatne nižší. V Berlíne bolo 100 ľudí obžalovaných a len 33 odsúdených. Páchatelom z oblasti štátnej bezpečnosti bolo ešte ťažšie dokázať vinu ako sudcom, nie z právnych, ale z praktických dôvodov, pretože dôkazov bolo oveľa menej. Bolo aj oveľa menej podaných žalôb, napríklad za násilné vymáhanie výpovede, za únosy a v jednom prípade za pokus o vraždu. Činnosť, ktorá mala dopad na najširšie vrstvy obyvateľstva, takzvané rozkladné opatrenia, prostredníctvom ktorých bola osobná a pracovná povesť danej osoby systematicky ničená, prostredníctvom ktorých boli rozvracané medziludské, rodinné a priateľské vzťahy, túto činnosť bolo takmer nemožné trestnoprávne uchopiť.

Ale človek sa učí zo skúseností. V Nemecku máme jedno porekadlo, ktoré hovorí: „Keď človek ide z radnice, obvykle je múdrejší.“ Moja skúsenosť je, že sa pri trestnoprávnom stíhaní systémového bezprávia musíme sústrediť najmä na naozaj ťažké porušenia ľudských práv a na hlavných vinníkov. Princiipiálne ale považujem toto trestné stíhanie za správne a nevyhnutné.

Na základe amnestie, či už zákonom danej alebo jednoducho tým, že nič nerobíme, nemôže byť podľa môjho názoru obnovený dlhodobý vnú-

torný pokoj, ktorý bol porušovaním ľudských práv narušený. Existujú na to aj príklady, ktoré nechcem príliš rozvádzať, možno len heslovito vymenovať. Pinochet v Chile žije predbežne bez stihania a potrestania na základe ním samým vyžiadanej amnestie. Chilský národ to síce neprijal, ale stihanie začalo, až keď utiekol do Anglicka, nenaštal však žiaden pokoj. Spomeňte si na Argentínu, v súvislosti s ňou mi nejdú z hlavy obrázky žien bubnujúcich na plechových hrncoch, ktoré sa ešte dnes pýtajú, kde zostali ich muži a synovia. Nemôžeme sa navždy vyhýbať potrebe a povinnosti odhaliť pravdu a bezprávie ako také pomenovať, venovať pozornosť obetiam a tým nekonformným odporcom režimu, ako ich ja rád nazývam – vrodenným demokratom. Je ťažko vytvoriť právny štát, ak sa prečiny predchádzajúcej diktatúry len tak zametú pod koberec.

Trestné stíhanie však prinieslo aj ovocie. Ako som už povedal, prispelo k rozvoju ochrany ľudských práv. Čo sa týka diktatúry, bolo jasne sta-

novené, že vedenie takéhoto štátu nemôže svojvoľne rozhodovať, čo je právo a čo nie. Musíme si ale aj uvedomiť, že ochrana ľudských práv ešte nie je optimálna. Vidíme aj, že súčasný právny stav nie je zatiaľ veľmi uspokojivý, pretože v trestnoprávnom stíhaní je obmedzený len na najťažšie zločiny a pretože sa spravidla dáva prednosť právnej istote, čiže právnemu poriadku, pred spravodlivosťou. Myslím si, že je nevyhnutná určitá zmena smeru v správaní a myslení ľudí. Zákony o ochrane štátu, ktoré sa nezakladajú na demokraticky legitímnej vôli, po zmene systému by nemali mať možnosť nárokovať si na právnu platnosť.

Preto obzvlášť podporujem vašu snahu zverejniť bezprávie komunizmu. Vaša práca má moje sympatie a prajem si, aby ste mali úspech, pretože som presvedčený o tom, že vaša snaha bude tiež znamenať veľký prínos pre vývoj ochrany ľudských práv v medzinárodnom práve. Ďakujem vám veľmi pekne, že ste mi tak dlho venovali pozornosť.

128
34
406

Erstvo národnej bezpečnosti

1757

6424

Spis obsahuje 108 listov

Skupinový spis

štátnebezpečnostného vyšetrovania

proti

a spoločníkom

Č. j. B/4-V- 4004 sk. 1951

Číslo mapy: _____

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

STUPEŇ UTAJENIA ZRUŠENÝ

podľa § 8 zákona NR SR č. 241/2001 Z.z.

Dňa: 07.04.2007

Podpis: Fejta

W-70

Titulná strana skupinového
vyšetrovacieho spisu ŠtB
z päťdesiatych rokov.